

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ НАВЧАННЯ ЧИТАННЮ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ПОРУШЕННЯМ МОВЛЕННЯ

THEORETICAL BASICS OF TEACHING READING TO PRESCHOOL CHILDREN WITH SPEECH DISORDERS

Стаття присвячена теоретичному аспекту навчання читанню дітей дошкільного віку із порушеннями мовленнєвого розвитку. Зокрема, розглядається вплив порушень мовленнєвого розвитку на успішність оволодіння дитиною грамотою, а саме засвоєння навички читання. Висвітлюються основні передумови, що необхідні для формування навички читання у дітей із порушеннями мовлення: формування базових пізнавальних процесів, уваги, смислового сприймання, вербально-логічного мислення, зорової та слухової пам'яті; з боку мовлення – сформованість усіх сторін мовлення (лексичної, граматичної, фонетико-фонематичної та зв'язного мовлення). Наголошується на важливості опанування дитиною звукової сторони слова, як важливому попередньому етапі оволодіння читанням. Матеріали статті виявляють як досягнення у методиці навчання дітей читання, так і проблемні питання. Поставлено питання чинників, які зумовлюють труднощі під час опанування дітьми навички читання, до яких віднесено нестійкість уваги, складності переключення, недостатність розвитку словесно-логічного мислення, недостатню спостережливості щодо мовленнєвих явищ, труднощі у запам'ятовуванні словесного матеріалу, самоконтролю та довільності у спілкуванні. Особлива увага зосереджена на важливості розвитку фонематичного слуху та фонематичного сприйняття, що мають першочергове значення у оволодінні навичками читання. Охарактеризовано поняття фонематичного сприйняття та розглянуто процес його формування у онтогенезі. Значна роль у формуванні готовності дитини до опанування читання у статті відводиться розвитку аналітико-синтетичної діяльності тобто умінь аналізу, порівняння, синтезу та узагальнення мовленнєвого матеріалу. Наголошується на необхідності планомірної розвитку навичок аналітико-синтетичної діяльності у процесі корекційно – розв'язкової роботи. Звертається увага на важливості для корекційної педагогіки оптимізації корекційно-логопедичного навчання дітей з порушеннями мовлення та на необхідності початку підготовчої роботи із опанування навичок читання саме у дошкільному віці.

Ключові слова: навчання читанню, діти дошкільного віку, порушення мовлення.

The article is devoted to the theoretical aspect of teaching reading to preschool children with speech development disorders. In particular, the influence of disorders of speech development on the success of a child's mastery of literacy, namely the acquisition of reading skills, is considered. The main prerequisites necessary for the formation of reading skills in children with speech disorders are highlighted: the formation of basic cognitive processes, attention, semantic perception, verbal and logical thinking, visual and auditory memory; on the part of speech – the formation of all aspects of speech (lexical, grammatical, phonetic-phonemic and coherent speech). The importance of the child's mastering the sound side of the word is emphasized, as an important preliminary stage of mastering reading. The materials of the article reveal both achievements in the methodology of teaching children to read, and problematic issues. The question of the factors that cause difficulties during children's acquisition of reading skills is raised, which include instability of attention, switching difficulties, insufficient development of verbal and logical thinking, insufficient observation of speech phenomena, difficulties in memorizing verbal material, self-control and arbitrariness in communication. Special attention is focused on the importance of developing phonemic hearing and phonemic perception, which are of primary importance in mastering reading skills. The concept of phonemic perception is characterized and the process of its formation in ontogenesis is considered. A significant role in the formation of a child's readiness to master reading is attributed in the article to the development of analytical-synthetic activity, that is, the skills of analysis, comparison, synthesis and generalization of speech material. Emphasis is placed on the need for systematic development of analytical and synthetic skills in the process of corrective and developmental work. Attention is drawn to the importance for correctional pedagogy of optimizing the correctional and speech therapy education of children with speech disorders and the need to start preparatory work on mastering reading skills at preschool age.

Key words: learning to read, children of preschool age, speech disorders.

УДК 373.2.016:811.161.2]:376-056.264(045)
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/55.3.18>

Цибулько А.О.,
викладач – стажист кафедри спеціальної та інклюзивної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, вчитель – логопед Дошкільного навчального закладу ясла-садок комбінованого типу № 15 м. Умані

Постановка проблеми. Проблема навчання читання є актуальною у сучасній педагогічній та психологічній літературі. Це викликано її великою практичною значимістю. У останні роки значно збільшилась кількість дітей, що зустрічаються із різноманітними труднощами у навчанні. Найчастіше ці труднощі починають виявлятися у процесі підготовки дитини до школи та опанування грамотою. Дослідження вчених (А. М. Богуш, Н. В. Гавриш, О. Я. Савченко) показали, що більшість дітей

із проблемами у навчанні мають порушення мовленнєвого розвитку [4, с. 215].

Варто зазначити, що у сучасних умовах розвитку суспільства стала актуальною проблема раннього розвитку дітей. При цьому не завжди враховуються вікові можливості дитини та психологічні передумови навчання читанню. А саме формування базових пізнавальних процесів, уваги, смислового сприймання, вербально-логічного мислення, зорової та слухової пам'яті

[6, с. 123], сформованість яких роблять навчання читанню природним та успішним. Отже, фактично навчання читання починається тоді, коли у значної частини дітей ще недостатньо сформовані для забезпечення читацької діяльності значущі або визначальні функції чи процеси. Своєю чергою з боку мовлення, порушення фонематичного слуху, звуковимови та складової структури слів, недостатній розвиток лексичних та граматичних засобів мовлення неминуче призводять до певних складнощів в опануванні навичок читання. У своїх дослідженнях вчені (Л. Виготський, Д. Ельконін) підтвердили пряму залежність між рівнем мовленнєвого розвитку дитини та її успішності в оволодінні грамотою, що охоплює і навчання читанню.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У психолого-педагогічній літературі проблеми формування навичок читання відображені у працях Л. Виготського, Д. Ельконіна, В. С. Мухінної та ін. Також Р.І. Лалаєва, Л.В. Венедиктова, Е.М. Мастоюкова та ін. у своїх дослідженнях звертали значну увагу на зв'язок із труднощами у засвоєнні грамоти дітьми із порушеннями мовленнєвого та психічного розвитку

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.

Основним завданням педагогічної роботи з дітьми, які мають труднощі у навчанні читання, можна назвати процес формування у них психологічної готовності [10, с. 11], достатнього рівня загального розвитку та розумових здібностей та, безумовно, роботу над усіма сторонами мовлення (лексичною, граматичною, фонетико-фонематичною та зв'язним мовленням). Особливу увагу потрібно зосередити на практичному знайомстві зі звуковою стороною слова як необхідний попередній етап оволодіння читанням, а потім і письмом [8, с. 52]. Недостатність мовленнєвого розвитку впливає і на загальний розвиток дитини, насамперед на становлення психологічних передумов навчальної діяльності: недостатнє розуміння навчальних завдань, інструкцій, труднощі формування та формулювання власних думок, недостатній розвиток зв'язного мовлення. Також відзначається нестійкість уваги, труднощі переключення, недостатність розвитку словесно-логічного мислення, недостатню спостережливість щодо мовленнєвих явищ, труднощі у запам'ятовуванні словесного матеріалу, самоконтролю та довільності у спілкуванні. Наслідком цих проблем є не лише недостатня сформованість психологічних передумов до оволодіння повноцінними навичками навчальної діяльності, а й проблеми формування навчальних умінь.

Головною метою цієї статті є висвітлення основних передумов, що необхідні для формування навички читання у дітей із порушеннями мовлення. Як показує практика, навичка

повноцінного читання у таких дітей формується повільно і супроводжується труднощами. Перед педагогом стоїть завдання не лише навчити дитину читати, а й впливати на її особистісний розвиток загалом, який, відповідно до структури особистості, впливає на розвиток здібностей, характеру, досвіду, інтелекту, психофізіологічних властивостей (пам'яті, емоцій, сприйняття, мислення, почуттів, волі), а також фонетико-фонематичну сторону мовлення, лексико-граматичні категорії та зв'язне мовлення.

Виклад основного матеріалу. Формування базових знань про мову та цілеспрямована підготовка до навчання грамоти підвищують рівень усвідомленості мовлення, що, у свою чергу, впливає на загальний мовленнєвий розвиток [2, с. 205]. Саме тому ми не можемо не звертати уваги стійкий зв'язок процесів розвитку мовлення та навчання грамоти.

У дитини навичка читання формується тільки тоді, коли вона навчилася зливати звуки мовлення у склади та цілі слова. Тому, для того, щоб дитина засвоїла читання легко і швидко, а також не допускала значних помилок, необхідне оволодіння звуко-буквеним аналізом.

Звуковий аналіз та синтез, у свою чергу, повинен ґрунтуватися на стійкості фонематичного сприйняття кожного звуку мовлення. Фонематичним сприйняттям або фонематичним слухом називають здатність сприймати і розрізняти звуки мовлення (фонеми) [7, с. 203]. Формування фонематичного слуху відбувається поступово у процесі природного розвитку. Дитина починає реагувати на будь-які звуки на 2-4 тижні від моменту народження, у 7-11 місяців відгукується на інтонаційну сторону слів. Це так званий період дофонемного розвитку мовлення. До кінця першого року життя слово вперше починає служити знаряддям спілкування, набуває характер мовленнєвого засобу, і дитина починає реагувати на звукову оболонку слова (фонеми, що входять до його складу). Далі фонематичний розвиток відбувається бурхливо, постійно випереджаючи артикуляційні можливості дитини, що і є основою розвитку звуковимови. До кінця другого року життя (за умови розуміння мовлення) дитина сприймає всі звуки мовлення.

Від можливостей дитини проводити аналіз та синтез звуків мовлення залежить формування правильної звуковимови, тобто від необхідного рівня розвитку фонематичного слуху, що забезпечує розуміння фонем рідної мови. У процесі взаємодії слухових і кінестетичних подразнень, що надходять у кору головного мозку, відбувається фонематичне сприйняття звуків мовлення.

Ці подразники поступово розпізнаються, і з'являється можливість відокремлення окремих фонем. Важливу роль у цьому відіграють первинні форми аналітико-синтетичної діяльності, завдяки

яким, дитина узагальнює ознаки одних фонем і відрізняє їхню відмінність від інших.

Однак, якщо для повсякденного спілкування достатньо наявності первинного фонематичного слуху, його недостатньо для оволодіння читанням. Потрібно розвивати вищі форми фонематичного сприймання, у яких діти можуть ділити слова на звуки їх складові, встановлювати порядок звуків у слові, та, таким чином аналізувати звукову структуру слів. Ці спеціальні дії щодо аналізу звукової структури слів, на думку Д.Б. Ельконіна, можна назвати "фонематичним сприйняттям" [5, с. 145]. Такі дії «формуються у процесі спеціалізованого навчання, коли дітей навчають виконувати звуко-буквенний аналіз слів». Таким чином, фонематичний слух та фонематичне сприйняття мають першочергове значення у оволодінні навичками читання.

Ступінь готовності дитини до опанування читання, можна визначити за достатністю в неї розвитку аналітико-синтетичної діяльності, тобто умінь аналізу, порівняння, синтезу та узагальнення мовленнєвого матеріалу. На відміну від фонематичного сприйняття (при нормальному мовленнєвому розвитку), навички звукового аналізу необхідно планомірно розвивати у процесі навчання. Мовлення, що піддається звуковому аналізу, із засобу спілкування перетворюється на об'єкт пізнання.

Труднощі та помилки, які зустрічаються у дітей з порушеннями мовлення при навчанні читання, насамперед пов'язані з недостатнім оволодінням звуковим складом слова, змішуванням акустично подібних звуків, труднощами звукового аналізу та синтезу [3, с. 68]. Це спричиняє невміння відтворити правильну і точну звукову форму слова за умов візуального сприймання графічних позначок. Існує суттєвий зв'язок між розрізненням звуків і запам'ятовуванням їх графічного позначення. Недостатнє розрізнення акустично подібних звуків призводить до труднощів при запам'ятовуванні літер, засвоєнні їх як графем.

Якщо спочатку навчання вирішальну роль грає впізнавання літери і пов'язаного з нею звуку, то надалі навичка читання перетворюється на зорове впізнавання звукового аналізу образу складів, цілих слів, а іноді і фраз. Дитина співвідносить літери з цими образами і завдяки цьому розуміє прочитане.

Внаслідок відсутності чітких уявлень про те, з яких звуко-буквенних елементів складається слово, дитина не може поєднувати звуки в склади за аналогією з вже засвоєними складами і впізнавати їх.

Чим бідніші уявлення дітей про звуковий склад слова, тим більше проявів труднощів у читанні, оскільки простежується залежність між впізнаванням складу чи слова і розрізненням звуків, що

входять до їх складу. Відсутність чіткого звукового образу слова ускладнює формування зорового образу цього слова в процесі читання. Для правильного зорового сприйняття і впізнавання складу чи слова під час читання необхідно, щоб звуковий склад був достатньо чітким і дитина могла його правильно вимовляти [11, с. 614]. Тому, доцільно підбирати навчальний матеріал згідно вікових можливостей дитини. Послідовність звуків та літер, що вивчаються повинна співвідноситися із появою відповідних звуків у онтогенезі. Таким чином, звуки та літери пізнього онтогенезу повинні вивчатись у останню чергу, коли дитина може опанувати їх правильну вимову.

Необхідно також зазначити, що порушення читання виникають при сукупності таких дисфункцій: недостатньо сформованого зв'язного мовлення, моторики, розуміння схеми тіла та почуття ритму. Одним з найважливіших факторів у дітей з порушеннями читання можна виділити труднощі аналізу та відтворення візуально ритмічної та часової послідовності. Крім цього, між помилками в читанні, складнощами в оволодінні початковими елементами математики, фізкультурними вправами та труднощами у просторово-часовій орієнтації існує тісний взаємозв'язок. Ця категорія дітей також має певні труднощі при виділенні речень із тексту, слів із речення, розподілі слів на склади та склади на звуки.

Висновки. Отже, необхідними передумовами для навчання читання дітей дошкільного віку є сформованість фонематичного сприйняття, правильна вимова всіх звуків, а також обов'язкове оволодіння навичками звукового аналізу та синтезу. Опанування грамотою вимагає сформованості всіх компонентів мовленнєвої діяльності дитини [1, с. 15], проте особливу роль відіграє фонетико-фонематичний аспект, зокрема навички фонематичного сприйняття та фонетико-фонематичного аналізу. Навчання читання базується на співвіднесенні графічного знаку зі звуком мовлення. Труднощі виділення звукового елемента в мовленнєвому потоці призводять до порушень цього співвідношення і, отже, проблем навчання читання. Крім того, порушення фонетико-фонематичного компонента мовлення позначається на сприйнятті та розумінні мовлення іншої людини.

Фонетико-фонематичний розвиток дошкільника, становлення лексико-граматичної сторони мовлення тісно пов'язані і з формуванням навичок аналізу як власного мовлення, так мовлення оточуючих людей, а процес дошкільної освіти сприяє розвитку умінь звукового аналізу мовлення.

Таким чином, на основі аналізу теоретичних підходів до мовленнєвого розвитку дошкільника можна стверджувати, що необхідними передумовами навчання читання дітей дошкільного віку є сформованість фонетико-фонематичної

сторони мовлення (сприйняття свого мовлення та оточуючих), навички звукового аналізу та синтезу, та сформованість лексико-граматичної сторони мовлення.

Важливо починати підготовчу роботу із опанування навичок читання саме у дошкільному віці, таким чином можна запобігти формуванню виникнення порушень читання у дітей та попередити труднощі у молодшому шкільному віці [9, с. 326]. Це підтверджує важливість профілактичної роботи з попередження порушень читання у дітей з порушеннями мовлення, починаючи вже із старшого дошкільного віку за умов закладу дошкільної освіти.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція). Київ. 2012. 21 с.
2. Рузинська Т. Взаємопов'язане навчання мови і мовлення. *Початкова школа*. 2002. № 11. С. 24-26.
3. Марченко І. С. Спеціальна методика розвитку мовлення (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників) : навчальний посібник [для студ. вищ. пед. навч. закладів. Спеціальність : Корекційна освіта (логопедія)] / І. С. Марченко ; 3-тє вид., перероб. та доп. Київ : Слово, 2015. 307 с.
4. Богуш А.М., Гавриш Н.В. Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика навчання дітей рідної мови / А.М. Богуш, Н.В. Гавриш. Київ : Вища школа, 2007. 542 с.
5. Ельконін Д. Б. Як вчити дітей читати / Вибрані праці. Харків : Педагогіка, 1989. 405 с.
6. Єгоров Т. Г. Нариси психології навчання дітей читанню. Харків : Педагогіка, 1953. 325 с.
7. Логопедія. Підручник / За ред. М.К. Шеремет. Київ : Видавничий Дім "Слово", 2010. 384 с.
8. Суржук Т.Б., Коваль Г.П., Іванова Л.І. Методика читання: Навчальний посібник. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2008. 280 с.
9. Черепаня Н.І. Проблеми готовності дитини до школи. *Педагогіка і психологія: Формування творчої особистості: проблеми і пошуки*. Зб. наук. праць. Вип. 33. Київ, 2004. 426 с.
10. Роговик Л. Психолого-педагогічні аспекти навчання шестиліток читання і письма. *Початкова школа*. 2002. № 2. С. 11-12.
11. Богуш А.М. Методика навчання дітей елементів грамоти /Дошкільна лінгводидактика. Хрестоматія. Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. / Упорядник Богуш А.М., Частина I та II. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2005. С. 650-708.